tussen Duin & Dijk

Natuur in Noord-Holland. Jaargang 7 2 2008

Cor ten Haaf, Eva Kat & Theo Bakker

Landschap van de Vereenigde

Foto's: Cor ten Haaf.

De Putten.

Ter hoogte van Groet en Camperduin ligt een van de meest dramatische overgangen in het landschap van Noord Holland. Daar gaat het grillig gevormde duinlandschap over in het vlakke en rechte landschap van dijken, sloten en graslanden van de Vereenigde Harger- en Pettemer polder.

Een van de eersten die over het uitzonderlijke van het landschap achter de Hondsbossche schreef was, in 1925, de Engelse schrijver en filosoof Aldous Huxley. Hij had het over de met wiskundige precisie aangelegde dijken aan de ene en de wilde variatie van de natuur aan de aan de andere kant van een scherpe grens. In die tijd kwamen dit soort scherpe overgangen tussen duin en polder vaker voor. Inmiddels zijn ze echter vrijwel overal ondergesmeerd geraakt met villaparken, nieuwbouwwijken, zomerhuisjes, bosjes en plantsoenen. De overgang van de Schoorlse duinen naar de Harger- en Pettemerpolder is gelukkig nog steeds messcherp en van een ongenaakbare schoonheid.

In dit artikel gaan we in op de bijzondere natuurwaarden van deze polder, die vooral een gevolg zijn van de hydrologische situatie. Aan de duinvoet stroomt zeer schoon, zoet en voedselarm duinwater toe, terwijl achter de Hondsbossche kwel van zout water afkomstig van de Noordzee optreedt. Een bont palet aan watertypen en daarmee samenhangende flora en fauna is het gevolg. Deze hoge natuurwaarden zijn mede te danken aan het relatief extensieve beheer dat tot nu toe gevoerd is door de agrariërs die in het gebied actief zijn.

en natuur

Harger- en Pettemerpolder

Aardbeiklaver.

Landschap en historie

Rond het begin van de jaartelling bestond Noord Holland uit een uitgestrekt veenmoeras dat van de zee werd afgeschermd door een reeks van strandwallen en duinen, die veel westelijker reikten dan de huidige kustlijn. De strandwallen werden al vanaf 2000 voor Christus bewoond, maar pas in de Late IJzertijd, zo'n 300 jaar voor Christus breidde deze bewoning zich uit tot het veengebied in de omgeving. Sporen daarvan zijn onder andere gevonden langs de oostrand van de Putten, ten oosten van de Leihoek en langs de Houtendijk.

Vanaf het jaar 300 trad door afslag en verstuiving erosie van de kust op. De kustlijn verplaatste zich naar het oosten en het veengebied kwam onder invloed van de zee te staan. Van de vijfde tot en met de zevende eeuw was het dan ook zeer dun bevolkt. Daarna nam de bevolking weer toe, waarbij op of aan de rand van de strandwallen nieuwe nederzettingen werden gesticht. Van daaruit werd het veengebied ontgonnen.
Rond het jaar 1000 ontstond, door een aantal stormvloeden, het Zijperzeegat tussen Petten en Callantsoog. Via de veenstroom 'De Rekere' drong zeewater de Harger- en Pettemerpolder binnen. Plaatselijk werd het veen weggespoeld en ontstonden zee-erosiegeulen zoals de Lay (later Lei of Leie). Op veel plaatsen werd over het veen een circa één meter dikke kalkloze pikklei afgezet in een patroon van kreken en kommen, de zogenaamde 'Rekere-afzettingen'.

Vanaf 1200 leverde de mens een felle strijd tegen enerzijds overstromingen en anderzijds zandverstuivingen. Omstreeks 1264 werden het Zijperzeegat en de Rekere afgedamd. De aanleg van de Schoorlse zeedijk, die het gebied aan de noordzijde beschermt, wordt gesteld op 1422 (Mulder, 1995).
De lage slingerende dijkjes in de polder, zoals de Houtendijk en Nessedijk, zijn waarschijnlijk al in de 13e eeuw aangelegd.
De Abdij van Egmond speelde een belangrijke rol bij de aanleg en het onderhoud van de bedijkingen. Langs de Kleiweg lag het Abtshuis, dat als een soort dependance van de Abdij kan worden gezien. Andere namen in het gebied, die aan de invloed van de Abdij herinneren zijn onder andere Abtskoog, Abtskolk en Munnikenweg. Het verkavelingspatroon is sinds 1850 nauwelijks gewijzigd en grote delen zijn zelfs sinds de middeleeuwen onveranderd gebleven.
De Putten zijn in de tweede helft van de 19e eeuw ontstaan, door kleiwinning voor herstel en ophoging van de Hondsbossche Zeewering. Aan het begin van de jaren negentig van de vorige eeuw zijn maatregelen genomen om de Putten aantrekkelijker te maken. Er zijn glooiende oeverzones gemaakt, eilandjes gecreëerd en onderwaterdammen aangelegd.
Het ´Verdolven End´ is eveneens ontstaan door afgraving, hoewel niet duidelijk is wanneer dat is gebeurd.
In de Tweede Wereldoorlog is door het westelijk en zuidelijk deel van het gebied een tankgracht aangelegd. Hierbij werd onder andere de locatie van het Absthuis, die voor de oorlog bekend stond als de ´Abstnollen´doorgraven (Schermer, 1985).
Na de oorlog is de tankgracht grotendeels dichtgestort, onder andere met huisvuil. In het noordelijk deel van het plangebied is een stuk ➤

Het Verdolven end.

tankgracht over een lengte van 250 meter open gebleven. Op de hogere gronden, bij Camperduin, is de tankwering uitgevoerd als een betonnen barrière.

Al met al is een zeer waardevolle en duidelijk waarneembare landschappelijke geomorfologische opbouw te zien. De zee-erosielaagte (Leipolder) is in het veld goed te herkennen door een lagere ligging en de aanwezigheid van een vochtminnende vegetatie. In de jonge zeekleivlakte zijn op sommige plaatsen nog welvingen van getijafzettingen zichtbaar. De overgang van het zeekleigebied naar het flauw oplopende duingebied met daarachter de zeer hoge Schoorlse duinen, is zeer opvallend. Het grensgebied wordt gekenmerkt door de aanwezigheid van diverse duinrellen, die aan de rand van de duinzone ontspringen. Het geheel geeft een zeer goed beeld van de kustvormende processen die in dit deel van Noord-Holland hebben plaatsgevonden. De historische, deels middeleeuwse verkaveling en het dijkenpatroon vertellen veel over de ontginningsgeschiedenis van het gebied.

De hydrologie

De waterhuishoudkundige situatie is zeer uitzonderlijk en vanuit een oogpunt van natuurbehoud uitermate waardevol. In de zone direct achter de Hondsbossche Zeewering treedt kwel op van zout water, afkomstig van de Noordzee, in zodanige hoeveelheden dat daar zilte tot brakke omstandigheden het gevolg van zijn. Heel anders is de situatie aan de binnenduinzone tussen Camperduin en Groet, waar kwel optreedt van zoet en zeer voedselarm duinwater.
Tezamen met de neerslag die op het gebied valt, is de aanvoer van water zodanig groot dat vrijwel nooit voedselrijk water van buitenaf hoeft te worden ingelaten. Hierdoor vinden we in het veld talloos veel overgangen van zoet en voedselarm duinwater naar zout en brak water met zeer bijzondere milieuomstandigheden en natuurwaarden als gevolg.

De vegetatie

De grote abiotische variatie in het gebied heeft geleid tot een zeer gevarieerde vegetatie. In de Putten en lage delen van de Leipolder vinden we brakwatervegetaties, afgewisseld door nat zilt grasland en kwelderachtige begroeiingen.
Tegen de duinen komen uitgesproken zoete kwelmilieus voor met duinrellen en sloten waarin veel kenmerkende plantensoorten groeien. Direct tegen de duinen zijn de graslanden droog, maar al snel worden zij nat onder invloed van kwel. Het aantal kenmerkende soorten is vaak gering vanwege het intensieve agrarische gebruik.

Zilte graslanden

Met name in de kwelzone direct achter de Hondsbossche komen goed ontwikkelde zilte graslandvegetaties voor. Maar ook wat verder landinwaarts, waar het maaiveld door vergraving is verlaagd en er dus kwel van zout water kan optreden, zoals op het Verdolven End, vinden we deze vegetaties (zie figuur 2). Ze behoren tot het zeekraal-verbond, het verbond van Engels gras en het zeevetmuur-verbond.
Op relatief open plekken, die 's winters onder water staan, vinden we soorten als kortarige zeekraal, zulte, kwelderzegge, schorrenzoutgras, gerande schijnspurrie, zilte schijnspurrie, melkkruid, schorrenkruid en zilte rus. Plaatselijk wordt hier ook de Rode-Lijstsoort knolvossestaart gevonden. In wat meer gesloten vegetaties komen daarbij soorten voor als stomp- en gewoon kweldergras, aardbeiklaver, behaarde boterbloem en moeraszoutgras. Op iets hogere, dichtgeslagen plekken groeien soorten als dunstaart (in 18 percelen), fraai duizendguldenkruid en Deens lepelblad. Dunstaart groeit in Nederland met name buitendijks op hoge kwelders in Zeeland en het Waddengebied. Binnendijks is de soort uitgesproken zeldzaam.
Langs de oostrand van de Putten gaan zilte graslanden geleidelijk over in niet zilt grasland. Hier worden vegetaties aangetroffen die behoren tot het zilverschoonverbond, met onder andere zil verschoon en aardbeiklaver.

Graslanden in de duinzoom

De graslanden in de duinzoom

De grote abiotische variatie in het gebied heeft geleid tot een zeer gevarieerde vegetatie

Klimopwaterranonkel en drijvend fonteinkruid.

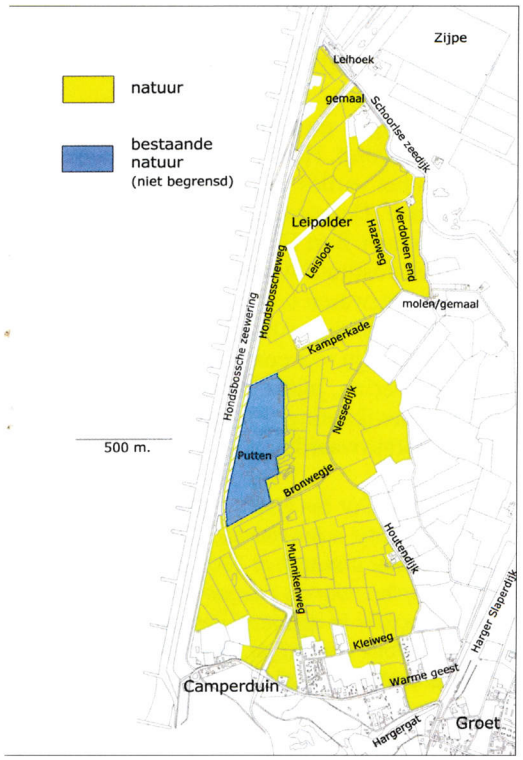

Vereenigde Harger- en Pettemerpolder met begrenzing van het gebied met bestemming natuur.

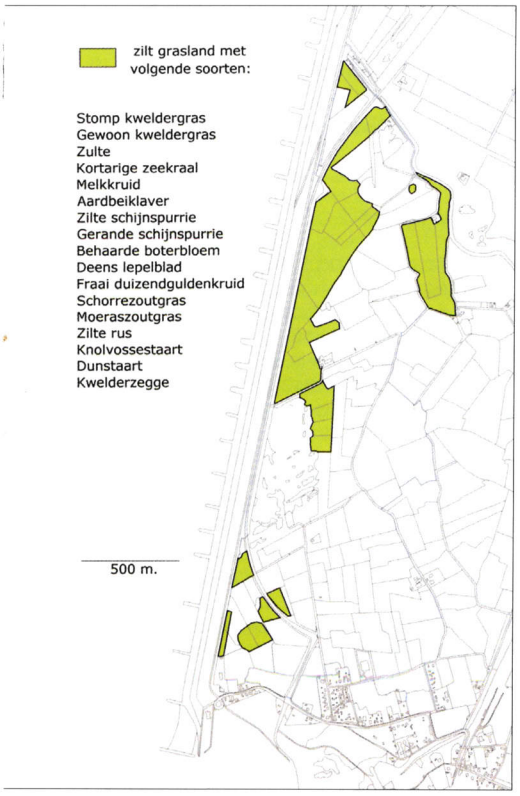

Figuur 2. Ligging van de zilte graslanden.

worden momenteel relatief intensief beheerd. We treffen er graslandvegetaties van de beemdgras-raaigrasweide aan, die plaatselijk kruidenrijk zijn. In de drogere delen komen soorten voor als gewoon duizendblad, zachte dravik, scherpe boterbloem en schapezuring. In de vochtiger delen komt veldzuring, vertakte leeuwentand en rode klaver voor. Op een enkele plaats wordt hazenzegge, kamgras en veldgerst aangetroffen. In greppels en op kwelplekken komen plaatselijk moerasmuur en klimopwaterranonkel voor.

Overige graslanden

De overige graslanden worden momenteel veelal intensief gebruikt en zijn daardoor soortenarm. De vegetaties kunnen we rekenen tot de beemdgras-raaigrasweide, met soorten als Engels raaigras, ruw beemdgras en witte klaver. Plaatselijk komen kruiden als vertakte leeuwentand, madeliefje en behaarde boterbloem voor.
Een aantal percelen in de binnenduinrand bevatten nog de rode lijst soort kamgras. Aan de oostkant van de polder, rondom de bunkers, komt naast kamgras nog veldgerst voor. Uit gegevens uit het IVON-uurhok archief van voor 1950 blijkt dat de graslanden vroeger veel schraler en soortenrijker waren. Soorten als addertong, zandblauwtje en zelfs harlekijn werden toen nog in de polder aangetroffen.

Zilte en brakke water-vegetaties

De zilte wateren achter de Hondsbossche zijn schaars begroeid. Als er al waterplanten groeien, dan zijn dat meestal soorten als schedefonteinkruid of zittende zannichellia. Deze komen we ook veel tegen in de brakke sloten. In de Putten komt de zeer zeldzame spiraalruppia voor, in ons land de meest bedreigde brakwaterplant. Deze Rode-Lijstsoort heeft een voorkeur voor de zeewaartse kant van plassen en brede sloten achter de zeedijk, waar sterke kwel van zout water optreedt. Zowel de Putten als de sloten in de polder zitten vol bagger. De omstandigheden voor brakwatervegetaties zijn daardoor verre van optimaal.

Vegetaties van zoet en stromend water

Aan de zuidkant van de polder langs de Hondsbossche Weg bij Camperduin, waar sprake is van zoet kwelwater uit de duinen, vonden we in watervoerende greppels klimopwaterranonkel en ook een andere kwelindicator: moerasmuur. Op de plaatsen langs de Kleiweg waar in 1993 nog paarbladig fonteinkruid aanwezig was, hebben we deze plant in 2005 niet meer aangetroffen.

Vogels en andere fauna

Vogels

We beperken ons hier tot een paar hoofdzaken. In 1993 was nog sprake van een rijk weidevogelgebied, met hoge broeddichtheden van kievit en scholekster en redelijke dichtheden van grutto en tureluur. Graspieper en veldleeuwerik kwamen toen met respectievelijk 11 en 4 broedparen voor. In het noordelijk deel van het gebied werden de ➤

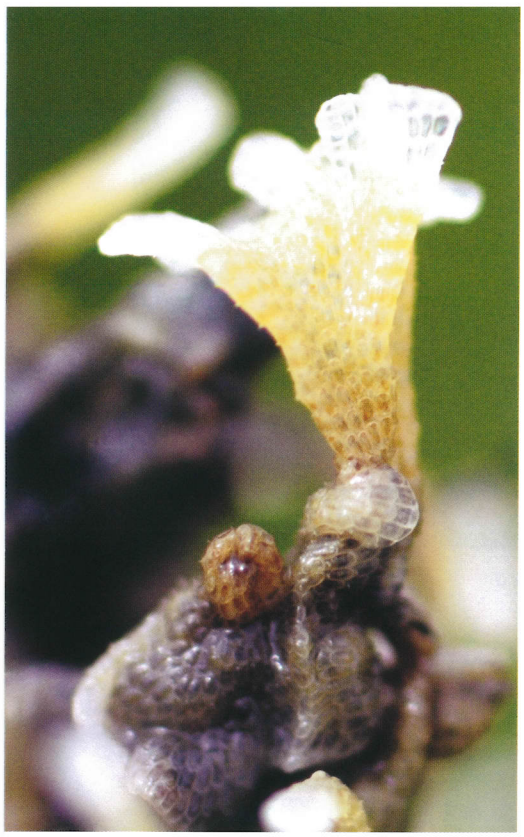

● *Palingbrood.*

hoogste dichtheden aangetroffen. Mogelijke oorzaken van de achteruitgang zijn predatie door vossen en de verslechterde voedselsituatie. In de Putten broeden onder andere kluut, bontbekplevier, visdief en verschillende meeuwensoorten. Het broedsucces is extreem laag ten gevolge van predatie door vossen.

Door de ligging langs de Noord-Atlantische trekbaan en door de aanwezigheid van een grote, makkelijk bereikbare voedselbron is de Harger- en Pettemerpolder een aantrekkelijk gebied voor pleisterende trekvogels en wintergasten. Het gaat daarbij vooral om eenden, ganzen en steltlopers. In het artikel van Roersma & Van Brederode elders in dit nummer wordt uitgebreider ingegaan op de vogelbevolking van de Harger- en Pettemerpolder.

Macrofauna

In de zone achter de Hondsbossche komen veel brakwatersoorten voor, waaronder de brakwatersteurgarnaal, de brakwater aasgarnaal, de veelkleurige zeeduizendpoot en verschillende vlokreeftjes. Eén van de grootste is zonder twijfel een zeer bijzondere waterkever, de bladkever *Macroplea mutica*, die een belangrijke populatie heeft in de wegsloot langs de noordzijde van de Kamperkade. Deze waterkever is in Europa zeer zeldzaam en voor zover bekend is de populatie langs de Kamperkade één van de belangrijkste (Brugge, 1993).
Heel bijzonder is het voorkomen van het mosdiertje *Electra crustulenta*, ook wel ´palingbrood' genoemd, dat ware riffen kan vormen. We troffen dergelijke riffen aan in het noordelijk deel van de Putten. Opvallend was dat ze voorkwamen in delen waar geen bagger voorkwam, wat in de Putten een zeldzaamheid is. We vonden *Electra crustulenta* ook op veel andere plaatsen in de polder, vaak als een korst afgezet op duikers, beschoeiingen en stenen. Eén van de agrariërs vertelde dat duikers soms compleet verstopt raken met het palingbrood.
Naast palingbrood komt ook nog het mosdiertje *Victorella pavida* voor in de Hondsbossche Sloot.

Kan het nog mooier?

Uit het voorgaande mag blijken dat de natuurwaarden in het gebied al zeer hoog zijn. Toch kan er door inrichting en beheer nog veel verbeterd worden. Door het baggeren van sloten ontstaan meer kansen voor de ontwikkeling van levensgemeenschappen van brak water. De slootoevers zijn op veel plaatsen steil. Door deze glooiend af te graven ontstaat ruimte voor planten van natte milieus en foerageergelegenheid voor onder andere steltlopers. Verschillende graslanden in de Leipolder zijn in het verleden geëgaliseerd en intensief beheerd. Door hier de toplaag af te graven wordt het reliëf hersteld, treedt verschraling op en komt het maaiveld onder invloed van het brakke grondwater. Een grote kans voor de regeneratie van binnendijks zilt grasland, momenteel één van de meest bedreigde levensgemeenschappen in ons land.
Dit najaar zijn Natuurmonumenten en de Dienst Landelijk Gebied met de uitvoering van bovenstaande maatregelen begonnen. De werkzaamheden zijn halverwege stilgelegd op basis van bezwaren van Faunabescherming Noord-Holland. Argument is dat de dwerggans verstoord zou worden, waarmee de Europese vogel- en habitatrichtlijn overtreden wordt. Het zou met name om het verlies van foerageergebied gaan. De komende tijd gaat ganzen kenner Bart Ebbinge van onderzoeksinstituut Alterra bekijken of de bezwaren terecht zijn. Het moge duidelijk zijn dat wij voorstander zijn van een voortvarende uitvoering, juist vanwege de verdere ontwikkeling van karakteristieke natuurwaarden.

Theo Bakker, Cor ten Haaf en Eva Kat van ecologische adviesbureau Ten Haaf & Bakker maakten in 2005 een inrichtingsplan voor de Harger- en Pettemerpolder in opdracht van de Dienst landelijk Gebied. In hetzelfde jaar inventariseerden zij het gebied op planten in opdracht van het Landschap Noord-Holland, in het kader van de provinciale flora inventarisatie.

Theo Bakker, Cor ten Haaf & Eva Kat
ecologisch adviesbureau Ten Haaf & Bakker
Scholeksterstraat 23
1873 HM Groet
tenhaafenbakker@kpn-officedsl.nl

Literatuur

● BRUGGE, B., 1993. Soms zijn kevers belangrijker dan kluten. Een bijzondere kever achter de Hondsbossche Zeewering. De Graspieper 13, 97–99.
● HAAF, C. TEN & T.W.M. BAKKER, 2005. Harger- en Pettemerpolder; inrichtingsplan op hoofdlijnen. Ten Haaf & Bakker, Groet.
● HUXLEY, ALDOUS, 1925. Along the road. Notes and Essay's of a Tourist, 64–71, Views of Holland. Uitgave uit 1985. London.
● MULDER, J.R., T.C. STEENBERGEN & M.M. VAN DER WERF, 1995. De bodemgesteldheid van het herinrichtingsgebied Bergen–Schoorl. DLO Staring Centrum, Wageningen.
● SCHERMER, A., 1985. Mens en bodem achter Hondsbossche en duinen. Vijfde uitgave Kring van 'Vrienden van de Hondsbossche', Alkmaar
● WEEDA, E.J. & R., CH. & T. WESTRA, 1991. Nederlandse Oecologische Flora, wilde planten en hun relaties, deel 4. IVN, VARA en Vewin.